

Кохановська О.В.

*доктор юридичних наук,
професор, професор кафедри
цивільного права Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка,
член – кореспондент НАПрН
України*

Kokhanovska O.V.

*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of
Civil Law of the Kyiv National
University named after
Taras Shevchenko, member
– correspondent of NAPrN
Ukraine*

ІНФОРМАЦІЙНО–ПРАВОВА ОСНОВА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 342.7:316.3

Досвід провідних держав світу свідчить про те, що формування інформаційно–правової основи громадянського суспільства має здійснюватися за умов чіткого виконання певних правил всіма суб'єктами й учасниками інформаційних процесів та покладення на них з боку держави необхідних, передусім для забезпечення національної безпеки, обмежень.

Для розвиненого громадянського інформаційного суспільства характерно, по-перше, здатність як самого суспільства, так і держави, що функціонує для забезпечення суспільного й особистого інтересу його членів, створювати умови для вільного доступу їй громадян до інформаційних ресурсів; по-друге, вміння захищати національні інформаційні ресурси, інтереси кожної особи, суспільства і держави від негативного впливу, забезпечувати надійне і безпечне функціонування і розвиток національної інформаційної інфраструктури.

Отже, проблеми формування інформаційно–правової основи громадянського суспільства тісно пов'язані з питаннями захисту інформаційних відносин в цілому і завданнями, що в літературі набули назву «інформаційна безпека». Сьогодні дослідженню зазначеного питання присвячується значна кількість робіт як в Україні, так і в світі.

Відповідно до ст. 17 Конституції України забезпечення інформаційної безпеки, поряд із захистом суверенітету й територіальної цілісності України, забезпеченням її економічної безпеки, є однією з найважливіших функцій держави [1].

Звернення до визначень самого поняття «безпека» дає наступні його пояснення: безпека – це «стан, відповідно до якого не загрожує небез-

пека, є захист від небезпеки [2, с. 47], відсутність загрози, збереженість, надійність [3, с. 67]». Ряд сучасних визначень різняться завдяки різним критеріям, які покладають в їх основу автори.

Враховуючи загально-теоретичні підходи до розуміння сучасних інформаційних загроз, ми вважаємо за необхідне вести мову не лише про захист інформаційних прав, а й про захист інформаційних відносин, оскільки захисту в інформаційній сфері підлягають не лише права, але і суб'єкти інформаційних відносин, самі об'єкти інформаційних відносин, найважливішим серед яких є інформація як немайнове благо, благо особливого роду.

Цивільно-правові способи захисту інформаційних прав в цьому розумінні повинні узгоджуватися із загально-правовим розумінням інформаційної безпеки. Самий термін «інформаційна безпека» має бути включений у ЦК України як «право на безпеку інформаційного середовища», або «право на безпечне інформаційне середовище», нарівні з поняттям безпеки оточуючого навколишнього середовища.

Це дозволить також надати гарантії захисту інформаційних прав усім суб'єктам інформаційних цивільних правовідносин, серед яких захисту прав фізичних осіб слід приділити, на нашу думку, найбільшої уваги.

Серед основних чинників, які називають найчастіше, як такі, що негативно впливають на стан забезпечення інформаційної безпеки, можна виділити наступні:

- недосконалість вітчизняного законодавства у сфері інформаційної безпеки, зокрема відсутність базового Закону України «Про інформаційну безпеку»;
- недостатня врегульованість нормами внутрішнього законодавства України правових відносин між державою, володільцями інформаційних ресурсів, доменів, провайдерами Інтернет і невсеохоплююча модернізація вітчизняного виробництва за участю іноземних організацій з використанням сучасних інформаційних технологій, які передбачають віддалений контроль за технологічними процесами, а в окремих випадках – дистанційне керування автоматизованими системами управління технологічними процесами через мережу Інтернет;
- низький рівень бюджетного фінансування заходів із забезпечення інформаційної безпеки, що обумовлює незадовільний стан захисту персональної інформації, інформації в органах державної влади й місцевого самоврядування, а також на стратегічно важливих підприємствах і в організаціях;
- недотримання вимог чинного законодавства у сфері захисту інформації на об'єктах інформаційної діяльності держави;

- у багатьох випадках недостатньо відповідальне ставлення керівників державних органів, установ та організацій до проблем захисту інформації та ін.

Між тим, забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері, створення й підтримання функціонування системи інформаційної безпеки та захисту інформації на належному, відповідно до вимог сучасності та існуючих загроз рівні, сприяння вітчизняним виробникам інформаційних продуктів і технологій, засобів інформатизації і захисту інформації мають стати пріоритетами державної інформаційної політики.

В зарубіжних спеціальних джерелах вважають, що безпека є станом, тенденціями розвитку (в тому числі латентними) й умовами життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів і організацій, за яких забезпечується збереження їх якісної визначеності з об'єктивно обумовленими інноваціями і вільне, таке, що відповідає власній природі, і таке, що нею визначається, функціонування [4]. Між тим, такий підхід до безпеки викликає справедливу критику, оскільки не розкриває її специфіки як соціального явища, крім того, зазначається, що якщо безпека покликана обмежувати прогрес інноваціями в межах якоїсь однієї якісної визначеності, то вона може стати фактором застою, консерватизму і регресу. Отже, насправді система безпеки не тільки не повинна перешкоджати кількісним (еволюційним), революційним (якісним) змінам, якщо вони назріли об'єктивно, а, навпаки, повинна сприяти подоланню застарілих форм життя без шкоди для суспільства і громадян. При цьому, як переконливо доводять автори, розкриття поняття «безпека» через терміни «захист», «захищеність» звужує її смисл.

В загальноживаному розумінні захистити означає – боронити, закривати будь-кого чи будь-що. Зокрема, у такому аспекті трактується це слово в енциклопедичних словниках нашого часу. Між тим, важливо розуміти під безпекою як статику, так і динаміку соціальної системи.

Розглядається безпека авторами і як системна якість, що дозволяє розвиватися й процвітати в умовах конфліктів, невизначеності й ризиків на основі самоорганізації й управління, пропонується при цьому включити в структуру безпеки країни соціальну безпеку (в тому числі державну, національну), безпеку культури (в тому числі інтелектуальну і інформаційну), політичну, військову, економічну, екологічну безпеку тощо [5, с. 198-199].

У громадянському суспільстві захист інформаційних правовідносин від загроз в інформаційній сфері розглядається спеціалістами як правова основа такого захисту. Названим питанням автори в усьому світі при-

діляють значну увагу, тому, незважаючи на значну долю «публічності» у методах їх вирішення, ми вважаємо за необхідне також приділити їм належну увагу, по-перше, з метою універсалізації термінологічної бази у сфері правового захисту інформаційних відносин, по-друге, з метою виявлення «приватноправових» елементів у розробках авторів і пошуку їх місця в праві приватному. З'ясування змісту цих досліджень дозволить, на нашу думку, знайти більш ефективні шляхи захисту інформаційних прав та інформаційних відносин у праві цивільному.

Так, Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. (далі – Закон) національна безпека визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам (ст.1) [6].

Ст. 1 зазначеного закону містить також дефініцію національних інтересів – як життєво важливих матеріальних, інтелектуальних і духовних цінностей Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізацію яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток; загрози національній безпеці – наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України.

У свою чергу, життєво важливі інтереси можна визначити як сукупність потреб, задоволення яких забезпечує існування і можливості про-

гресивного розвитку особистості і суспільства в цілому, а загрози безпеки – як сукупність умов і факторів, що створюють загрозу цим життєво важливим інтересам.

І, нарешті, забезпечення безпеки в сучасному громадянському суспільстві можна розуміти на сьогодні як проведення єдиної політики в цій сфері і систему заходів економічного, політичного, організаційного та іншого характеру, адекватних загрозам життєво важливим інтересам особи, суспільства і держави, спрямованих на виявлення й попередження загроз.

Усі наведені визначення з можливими змістовними змінами повинні отримати розвиток у новій Доктрині інформаційної безпеки України, яка має стати сукупністю офіційних поглядів на мету, завдання, принципи і основні напрямки забезпечення інформаційної безпеки в умовах розбудови громадянського суспільства.

Звернемо увагу принагідно на те, що в РФ основу доктринального визначення інформаційної безпеки, рівно як і легального, покладено родове поняття безпеки, як «стану захищеності». На цьому, на думку О.О.Городова, схожість двох наведених визначень інформаційної безпеки і закінчується, оскільки в легальному формулюванні мова йде про захищеність інформаційного середовища (сфери) в інтересах громадян і держави, а в доктринальному – про захищеність національних інтересів в інформаційній сфері [7, с. 267]. Таким чином, уже в самому виборі об'єкта захисту в названій країні мають місце протиріччя, хоча з формально-юридичних позицій вірним є висновок О. О. Городова, що в цій якості має виступати інформаційне середовище, під яким розуміється сфера діяльності суб'єктів, пов'язана зі створенням, використанням, перетворенням і споживанням інформації.

Зрозуміло, що за відсутності сучасної Доктрини, подальше використання і розвиток поняття інформаційної безпеки буде відбуватися у заданому Законом України «Про основи національної безпеки України» напрямку, хоча воно і найбільш проблемне, оскільки вимагає відповіді на не знайдене досі декількома поколіннями вчених питання. Це питання стосується об'єкта захисту, в якості якого слід розуміти інтереси громадянського суспільства в цілому і кожного його члена зокрема. Вони, у свою чергу, визначаються сукупністю збалансованих інтересів кожної фізичної особи, суспільства і держави, полягають у визначенні реального балансу цих інтересів. Адже сьогодні стало очевидним, що далеко не завжди те, що відповідає інтересам окремого індивіда, відповідає інтересам суспільства в цілому, тим більше – держави; і, навпаки, те, що

відповідає інтересам всього суспільства, може явно суперечити інтересу окремого індивіда.

Можна зазначити, що до основних об'єктів національної безпеки належать: людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи; суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність (ст. 3 Закону України «Про основи національної безпеки України»).

Одночасно з цим, автори відносять державу в особі її органів, організації і громадян також до основних суб'єктів забезпечення безпеки. Головну роль, на їх переконання, при цьому грає держава, яка у відповідності з діючим законодавством повинна забезпечувати безпеку кожного громадянина, а також соціальний і правовий захист громадян і організацій, які надають вплив у забезпеченні безпеки у відповідності із законом [8, с. 408].

Не заперечуючи в цілому такий підхід, зазначимо, між тим, що сучасний рівень інформаційного середовища, так само як і національні інтереси, вимагають все більшої активності й ініціативи самих фізичних осіб у цьому процесі. Саме від їх свідомої позиції залежить інформаційна свобода кожного члена суспільства, рівень законодавчого забезпечення названих питань як в кожній державі, так і на міжнародному рівні. Зокрема, інформаційна мережа Інтернет надає максимально широкі можливості для вироблення якісно нового бачення процесу побудови нового інформаційного громадянського суспільства, заснованого на моральних принципах і розумінні єдності світу, взаємозалежності в ньому всіх і кожного.

У ст. 5 Закону України «Про основи національної безпеки України» закріплено принципи забезпечення національної безпеки, що мають безпосереднє відношення до інформаційної безпеки і до захисту інформації та інформаційних відносин, у тому числі і в цивільному праві: пріоритет прав і свобод людини і громадянина; верховенство права; пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів; своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам; чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки; демократичний цивільний контроль над воєнною організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки; використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки.

При цьому пріоритетами національних інтересів України вірно визначено перш за все гарантування конституційних прав і свобод людини і

громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів тощо (ст. 6 Закону).

Серед загроз національним інтересам і національній безпеці України в інформаційній сфері ст. 7 Закону України «Про основи Національної безпеки України» серед іншого визначає: появи обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації; поширення засобами масової інформації культури насильства, жорстокості, порнографії; комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб та національних інтересів суспільства і держави; намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Звернемо увагу на те, що поняття «неповної» та «упередженої» інформації в останньому абзаці ст.7 не визначено в даному законі, так само, як і в інших спеціальних законах України, присвячених інформаційній безпеці, тому важко пояснити, що саме мав на увазі законодавець в даному контексті. На наше переконання, така «некерована» творчість у сфері дефініцій, яка на сьогодні існує в українському законодавстві, вже стала однією з причин неузгодженості і непорозумінь в процесі реалізації інформаційних прав та їх захисту, захисту інформаційних відносин в цілому. Ми пропонуємо з метою єдиного розуміння, всі дефініції у сфері інформації визначити в Законі України «Про інформацію» [9] і в Цивільному Кодексі України (далі – ЦК України) [10], а в інших законах робити відсилання до цих нормативно-правових актів, або, у крайньому випадку, обов'язково визначати в законі, в якому вони зустрічаються.

У ст. 8 Закону названо основні напрями державної політики з питань національної безпеки в інформаційній сфері, що є надзвичайно актуальним з огляду на складну ситуацію в країні допомагає уточнити як найближчі, так і подальші перспективи, серед яких найбільш значущими можна визначити забезпечення інформаційного суверенітету України; вдосконалення державного регулювання розвитку інформаційної сфери шляхом створення нормативно-правових і економічних передумов для розвитку національної інформаційної інфраструктури та ресурсів, впровадження новітніх технологій у цій сфері, наповнення внутрішнього і світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну; активне залучення засобів масової інформації до боротьби з корупцією, зловживаннями службовим становищем, іншими явищами, що загрожують національній безпеці України; забезпечення неухильного до-

тримання конституційного права громадян на свободу слова, доступу до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність засобів масової інформації, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні позиції; вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України.

На жаль, в попередні роки забезпечення інформаційної безпеки зводилося фактично лише до захисту інформації, зокрема державної і службової таємниці, пошуку шляхів захисту персональних даних. Таким чином, авторами й досі ототожнюються два різних поняття – захист інформації та інформаційна безпека [11]. Слід звернути увагу на те, що поняття інформаційної безпеки і нині не є усталеним в юридичній термінології через відсутність єдиного методологічного підґрунтя, на базі якого тільки і можуть бути визначені його сутність, ступінь необхідності використання і межі застосування.

Між тим, наближення до стану інформаційної безпеки в технічному розумінні можливе, якщо йде мова про наміри досягти наступних цілей: збереження конфіденційності інформації; цілісність інформації та пов'язаних з нею процесів; доступність інформації, коли вона необхідна; врахування всіх процесів, які пов'язані з інформацією. В обох зазначених випадках в якості об'єкту захисту пропонується лише інформація [8., с. 419].

Під інформаційною безпекою пропонується розуміти:

- стан захищеності інформаційного середовища суспільства, що забезпечує його формування, використання й розвиток в інтересах громадян, організацій, держави;
- стан захищеності національних інтересів України в інформаційному середовищі, за якого не допускається (або зводиться до мінімуму) завдання шкоди особі, суспільству, державі через неповноту, несвоєчасність, недостовірність інформації й несанкціоноване її поширення та використання, а також через негативний інформаційний вплив і негативні наслідки функціонування інформаційних технологій; а також єдність захисту наступних компонентів: системи виробництва інформаційних продуктів; системи доставки інформаційних продуктів до споживача; системи виробництва засобів виробництва інформаційних продуктів та їх доставки; системи виробництва інформаційних технологій; системи накопичення і збереження інформаційних продуктів; системи сервісного обслуговування елементів інформаційної інфраструктури; системи підготовки кадрів [12, с. 79-80].

Важливою методологічною проблемою є на сьогодні також розуміння такого поняття, як національні інтереси, і визначення співвідношення національних інтересів і національної безпеки, оскільки безпека – це є захищеність самих національних інтересів і сама безпека є важливим національним інтересом; встановлення їх об'єктного та суб'єктного складу.

Ст. 1 Закону визначає національні інтереси як життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізацію яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. На нашу думку, поняття національного інтересу має бути удосконалене, виходячи з історичного досвіду українського державотворення, і не може спиратися на розробки, що відносяться лише до спільного історичного минулого з іншими країнами, на домінуючі в 20-му столітті положення про класові інтереси тощо. Значна кількість розрізаних робіт з цього приводу ще має бути проаналізована і втілена у законодавстві України як втілені ідей громадянського суспільства.

Не заглиблюючись в деталях у вищезазначену проблему, вважаємо за необхідне, між тим, звернути увагу на те, що під інтересом зазвичай розуміється причина дій індивідів, соціальних спільнот (класу, нації, професійної групи), які визначають їх соціальну поведінку [13., с. 162]. При цьому інтереси розрізняються: за ступенем спільності (індивідуальні, групові, суспільні); за спрямованістю (економічні, політичні, духовні); за ступенем усвідомлення (діючі стихійно і на основі програми); за можливістю здійснення (реальні і мнимі); за відношенням до об'єктивної тенденції суспільного розвитку (прогресивні, реакційні, консервативні); за строками реалізації (довгострокові, середньострокові, короткострокові); за характером суб'єкта (класові, національні, професійні) тощо.

Національні інтереси України, на думку авторів, відображають фундаментальні цінності та прагнення українського народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення. При цьому, національні інтереси України та їх пріоритетність обумовлюються конкретною ситуацією, що складається в країні та за її межами [12., с. 129].

У законодавстві пріоритетними національними інтересами України визначено: створення громадянського суспільства, підвищення ефективності органів державної влади та місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини; досягнення національної злагоди, політичної і соціальної стабільності,

гарантування прав української нації та національних меншин України; забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності й недоторканості кордонів; створення самодостатньої соціально орієнтованої ринкової економіки; забезпечення екологічно й технічно безпечних умов життєдіяльності суспільства; збереження та підвищення науково-технологічного потенціалу; зміцнення генофонду Українського народу, його фізичного і морального здоров'я та інтелектуального потенціалу; розвиток української нації, історичної свідомості та національної гідності українців; розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності громадян усіх національностей, що складають Український народ; налагодження рівноправних і взаємовигідних відносин з усіма державами, інтегрування в європейську і світову спільноту.

Одночасно до основних можливих загроз національній безпеці України в інформаційній сфері традиційно називають: невиваженість державної політики та відсутність необхідної інфраструктури в інформаційній сфері; повільність входження України у світовий інформаційний простір, брак у міжнародного співтовариства об'єктивного уявлення про Україну; інформаційна експансія з боку інших держав; витік інформації, що становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації; можливість запровадження цензури.

Між тим, перелік національних інтересів України в інформаційній сфері має бути структурованим на рівні сучасної Доктрини і включати наступні складові: дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина у сфері отримання інформації і її використання, забезпечення духовного оновлення України, збереження й укріплення моральних цінностей в суспільстві; інформаційне забезпечення державної політики України, пов'язане з доведенням до української і міжнародної спільноти достовірної інформації про державну політику України, її офіційні позиції за соціально важливими подіями національного й міжнародного життя, із залученням громадян до відкритих державних інформаційних ресурсів; розвиток сучасних інформаційних технологій, вітчизняної індустрії інформації, у тому числі індустрії засобів інформації, телекомунікацій і зв'язку, забезпечення потреб внутрішнього ринку її продукцією і вихід цієї продукції на світові ринки, а також забезпечення накопичення, збереження і ефективного використання вітчизняних інформаційних ресурсів; захист інформаційних ресурсів від несанкціонованого доступу й забезпечення безпеки інформаційних і телекомунікаційних систем як вже розгорнутих, так і створюваних на території України.

У встановленні співвідношення інтересів особи, суспільства і держави прийнято виділяти три їх види: пріоритет інтересів – паритет інте-

ресів – баланс інтересів. При цьому, на наше переконання, перевагу слід надавати принципу балансу інтересів як такому, що дозволяє найбільш повно врахувати інтереси кожного суб'єкта в конкретних історичних та інших умовах. Між тим, механізм визначення, зміни і забезпечення такого балансу інтересів основних суб'єктів на сьогодні практично відсутній, окрім розробок у сфері цивільно-правового регулювання.

Важливою проблемою, що тісно пов'язана з попередніми, і такою, що потребує теоретичного осмислення й законодавчого вирішення, є співвідношення основних суб'єктів та їх участь у забезпеченні безпеки.

У системі забезпечення національної безпеки сучасної України діють декілька груп суб'єктів: громадяни, які переважно використовують самозахист своїх прав і законних інтересів від посягань представників як кримінальних, так і нерідко – державних структур; держава, яка здійснює функції в цій сфері через органи законодавчої, виконавчої, судової влади, органи прокурорського нагляду тощо; суспільство – в особі недержавних організацій, які представлені фондами, науково-аналітичними центрами тощо, з одного боку, і кримінальні структури, які створюють умови для перерозподілу сфер впливу, з іншого.

Українська держава сьогодні, на жаль, так само, як і інші держави, все ще розглядає людину, в основному, як об'єкт своєї діяльності і незначною мірою розглядає її як суб'єкта відносин у сфері суспільної й особистої безпеки, що може призвести до негативних наслідків. Позитивну роль, як ми пересвідчилися, відіграє переважно цивільне право, що поставило людину в центр уваги, змістивши традиційні акценти на фізичну особу як суб'єкта прав.

Ми бачимо коріння зазначеного попередньо негативного відношення і в не завжди виправданому домінуючому становищі держави у всіх процесах, перебільшенні публічно-правових інтересів у питаннях, що стосуються інформаційної сфери. Це вже призвело фактично до несприйняття органів суспільної безпеки, зокрема державних. Фізична особа, відчуваючи свою незахищеність, почала шукати інших шляхів самозахисту, а систему суспільної і державної безпеки почала розглядати переважно, як ворожу силу, схильючись до революційних, а не еволюційних методів вирішення конфлікту.

З урахуванням зазначеного, можна визначити життєво важливі інтереси особи в інформаційній сфері: дотримання і реалізація конституційних прав і свобод людини і громадянина на пошук, отримання, передання, виробництво і поширення об'єктивної інформації; реалізація права громадян на недоторканість приватного життя, захист інформації,

яка забезпечує особисту безпеку; використання інформації в інтересах фізичного, духовного і інтелектуального розвитку; захист прав на об'єкти інтелектуальної власності; забезпечення права громадян на захист від шкідливої інформації тощо.

Захист прав і свобод у вітчизняній інформаційній сфері здійснюється переважно за допомогою норм Конституції і ЦК України. Отже, значна кількість конституційних норм розвиваються в Україні насамперед через норми ЦК України та ряду інших законів.

Поняття особистої безпеки потребує законодавчого закріплення на рівні ЦК України, як стану захищеності фізичної особи, у тому числі і в інформаційному середовищі. Для громадянського суспільства – це забезпечення інтересів особи в інформаційній сфері; побудова правової соціальної держави; укріплення демократії, побудова інформаційного громадянського суспільства; духовне оновлення суспільства, збереження його моральних цінностей, утвердження в суспільстві ідеалів високої моральності, патріотизму і гуманізму, розвиток духовних традицій, пропаганда національного культурного спадку, норм моралі і суспільної моральності; досягнення і підтримка суспільного порозуміння; припинення маніпулювання масовим усвідомленням; пріоритетний розвиток сучасних телекомунікаційних технологій, збереження і розвиток вітчизняного наукового і виробничого потенціалу. Не слід забувати, що інтереси суспільства полягають, крім того, у забезпеченні інтересів особистості в інформаційній сфері, утвердженні демократії, створенні правової соціальної держави, заснованих на досягненні і підтримці суспільної згоди, а також у духовному оновленні країни.

Інтереси держави можна виявити в створенні умов для реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина у сфері отримання інформації і її використанні для підтримання політичної, економічної і соціальної стабільності, у забезпеченні законності і правопорядку тощо. Це можуть бути також такі інтереси, як створення умов для реалізації інтересів особи і суспільства в інформаційній сфері та їх захист; забезпечення законності і правопорядку; захист державних інформаційних систем і державних інформаційних ресурсів; захист єдиного інформаційного простору країни тощо.

Таким чином, із вищезазначеного можна зробити висновок, що публічно-правове розуміння безпеки можна розглядати не тільки як поняття, близьке до проблеми захисту інформаційних прав у цивільному праві, але і більш широко – через поняття цивільно-правової охорони та захисту інформаційних відносин у самому широкому розумінні.

Багато спільного виявляє більш глибоке дослідження цього поняття із реалізацією та захистом інформаційних прав та захисту інформаційних відносин у цивільному праві. Так, перелік загроз, запропонований спеціалістами для вироблення загальної доктрини інформаційної безпеки, може слугувати для з'ясування проблем захисту інформаційних прав та інформаційних відносин в цивільному праві.

На жаль, єдиний підхід у класифікації загроз інтересам особи, суспільства, держави в інформаційній сфері відсутній, так само, як і понятійний апарат, методологія оцінки рівня загроз і наслідків їх реалізації. Основними загрозами конституційним правам і свободам людини і громадянина в інформаційній сфері можна визначити: прийняття нормативних правових актів, що ущемляють конституційні права і свободи громадян; протидія, у тому числі і з боку кримінальних структур, реалізації громадянами своїх конституційних прав на недоторканість приватного життя; неправомірне обмеження доступу громадян до відкритих інформаційних ресурсів, нераціональне, надмірне обмеження доступу до суспільно необхідної інформації; порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина у сфері масової інформації; протиправне застосування спеціальних засобів впливу на індивідуальну, групову і суспільну свідомість; маніпулювання інформацією (дезінформація, приховування чи викривлення інформації).

Загрозами інтересам суспільства в інформаційній сфері можуть бути: невиконання вимог законодавства, що регулює відносини в інформаційній сфері; створення монополій на формування, отримання і поширення інформації в Україні, у тому числі з використанням телекомунікаційних систем; дезорганізація і порушення системи накопичення і збереження культурних цінностей, включаючи архіви; посилення залежності духовної, економічної і політичної сфер суспільного життя України від зарубіжних інформаційних структур, девальвація духовних цінностей, пропаганда зразків масової культури, заснованих на культурі насилля, на духовних і моральних цінностях, що суперечать цінностям, прийнятним в українському суспільстві; збільшення відтоку за кордон спеціалістів і правоволодільців інтелектуальної власності; порушення правил у сфері обігу інформації, а саме протиправний збір і використання інформації, порушення технології обробки інформації, витік інформації по технічним каналам, знищення, порушення чи крадіжка інформації в мережах передачі даних і на лініях зв'язку, нав'язування оманливої інформації, несанкціонований доступ до інформації, що знаходиться в банках і базах даних, порушення законних обмежень на поширення інформації; пору-

шення правил у сфері функціонування інформаційних систем і у сфері використання засобів забезпечення інформаційної безпеки, а саме компроектія ключів і засобів криптографічного захисту, використання несертифікованих вітчизняних і зарубіжних інформаційних технологій, засобів захисту інформації, телекомунікацій і зв'язку при створенні й розвитку української інформаційної інфраструктури.

Існує також значний перелік загроз інтересам держави в інформаційній сфері. Серед найбільш важливих джерел загроз інформаційній безпеці України, що поділяються сьогодні на внутрішні та зовнішні, слід назвати діяльність розвідувальних структур; прагнення до домінування рядом країн; міжнародна конкуренція за володіння інформаційними технологіями і ресурсами; діяльність міжнародних терористичних організацій, підготовка до інформаційних війн і використання інформаційної зброї; недостатня економічна міць держави, недостатня розробленість нормативної бази в інформаційній сфері; недостатня правозастосовча практика та багато інших.

Методи забезпечення інформаційної безпеки поділяються на загальні і приватні. Загальні методи, в свою чергу, диференціюються на правові, організаційно-технічні і економічні.

Ми вважаємо найбільш ефективним розглядати захист інформаційних прав (а також інформаційних відносин загалом) у відповідності до галузей законодавства України і за тим принципом, згідно з яким ми запропонували поділяти інформаційні відносини в цивільному праві: 1) захист особистих немайнових інформаційних прав; 2) захист інформаційних прав, що відповідають ознакам творчої інтелектуальної діяльності і 3) захист інформаційних прав як особливих, таких, які мають свою специфіку, пов'язану з особливостями інформації як об'єкта права, враховуючи можливість володіння майновим втіленням інформації – інформаційними ресурсами (документами), цінними паперами тощо.

Такий підхід дає змогу найбільш ефективно захистити також інформаційні відносини і розмежувати цивільно-правовий захист з адміністративно-правовим і кримінально-правовим.

При цьому слід розрізняти поняття «безпеки» та «захисту» у сфері інформаційних прав. «Безпека» є поняттям набагато ширшим, ніж «захист», оскільки включає в себе, принаймні, додатково економічні, політичні тощо заходи, у правовому розумінні вони є переважно публічно-правовими. У той час як поняття «захист» застосовується в праві, навіть у цивільному, у достатньо чітких межах. Підтвердження тому – теоретичні й законодавчі розробки у сфері засобів і способів захисту ци-

вільних прав. Так, захист інформації, а також захист інформаційних прав і свобод здійснюється за допомогою норм ЦК України поряд з нормами інших галузей права і спеціальними інститутами.

Підсумовуючи, слід зробити ряд додаткових висновків до тих, які сформульовані у процесі написання даної статті відповідно до її послідовного викладення. Норми ЦК України ефективно застосовуються, на нашу думку, вже сьогодні для захисту інтересів особи, суспільства, держави від впливу «шкідливої, небезпечної, недоброякісної інформації», яким би не було легальне і доктринальне розуміння цих дефініцій. Свідченням тому є, зокрема ст. 293 ЦК України «Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля», яку можна розглядати як таку, що поширюється й на інформаційні відносини. Між тим, слід також ввести і сформулювати хоча б у загальному вигляді в ЦК України конкретну норму «Право на безпечне інформаційне середовище», якою передбачити таке право для кожної фізичної особи.

Отже, для українського законодавства характерним є те, що практично всі напрямки захисту інформаційних прав та інформаційних відносин пов'язані насамперед з нормами ЦК України, які разом із нормами Конституції України є основою для побудови усього інформаційного законодавства.

Найширший і найрізноманітніший спектр способів захисту порушених інформаційних прав надає саме Цивільний кодекс, цивільне законодавство. А пріоритетний вибір для захисту прав норм інших галузей права, зокрема адміністративного й кримінального права, на сучасному етапі пояснюється ще низьким рівнем правосвідомлення суспільства в інформаційній сфері і недостатнім рівнем розвитку самих інформаційних відносин.

Демократизація і подальший розвиток громадянського суспільства, ринкових відносин, цивілізації в цілому, мають суттєво вплинути на вибір саме цивільно-правових способів захисту інформаційних прав і інформаційних відносин.

Розглядаючи захист інформаційних відносин найсуттєвішою складовою інформаційної безпеки, вважаємо важливим вести мову про захист саме інформаційних відносин, а не тільки про захист інформаційних прав, оскільки захисту підлягають як об'єкти цих відносин, так і суб'єкти, а не лише їх права.

Об'єкти правовідносин у сфері інформаційної безпеки певним чином співпадають із об'єктами інформаційних цивільних правовідносин, які можна назвати благами. Серед них важливе місце посідає врахування

рівня духовності, моралі особистості і суспільства, прав і свобод особи в інформаційній сфері тощо. Суб'єктами правовідносин у сфері інформаційної безпеки можна визнати усіх суб'єктів цивільних правовідносин. Практично співпадає і коло учасників цих відносин. Поведінка суб'єктів у даній сфері визначається не лише приписами законів та інших нормативних правових актів, але і їх ініціативою, зокрема договорами. Права і обов'язки суб'єктів інформаційних правовідносин зумовлені нормами законів та інших нормативних правових актів. Ними встановлюються правила поведінки суб'єктів у процесі захисту об'єктів правовідносин. Одночасно відбувається процес нагляду за підтриманням інформаційної безпеки. Вводяться також обмеження інформаційних прав, що має відбуватися тільки за наявності спеціальної норми закону.

Проблеми правових механізмів захисту життєво важливих інтересів як особи, так і суспільства повинні розроблятися в різних напрямках інформаційної діяльності. Найбільш важливими серед яких є пошук, отримання і споживання інформації; створення (виробництво) інформації; формування інформаційних ресурсів, надання користувачам інформаційних послуг і продуктів; створення і використання, застосування інформаційних систем і технологій тощо.

Вищезазначене дає підстави стверджувати, що захисту підлягають не лише інформаційні права, а й інформаційні відносини в цілому. Захист інформаційних прав, у свою чергу, включає в себе захист прав на інформацію, як особистих немайнових прав фізичних і юридичних осіб, а також захист інформаційних прав, які складають права інтелектуальної власності, права на відкриту інформацію, права на інформацію з обмеженим доступом, права у сфері використання інформаційних систем тощо. Загалом сьогодні можна вести мову про необхідність побудови ефективної системи інформаційної безпеки, важливою складовою якої стануть цивільно-правові способи захисту інформаційних прав та інформаційних відносин.

1. *The Constitution of Ukraine, the Law of 28.06.1996 №254k / 96 - BP. – Bulletin of the Supreme Council of Ukraine BBP), 1996. – №30. – P.141.*
2. *Ozhegov S.I. Russian dictionary. Ed. 22th, stereotypical. – Moscow. – 1991. – 915 p.*
3. *Dal V.I. Dictionary of the Russian language. – In 4 volumes. – Vol.1. – Moscow. – Russian language. – 1999. – P. 67.*
4. *Security // Information Collection of the Fund of national and international security. – Moscow. – 1994. – № 3 (19).*
5. *The concept of human security, society, state // White Paper of the Russian special services. Ed. 2d, revised. - International non-governmental research and educational organization «RAU - Corporation». – Moscow – 1996.*

6. *The Principles of National Security of Ukraine. - Law of Ukraine on 10th of June 2003 // Collected Legislation of Ukraine. - 2003. - № 39. - P. 351.*
7. *Gorodov O. A. Fundamentals of Information law in Russia: Textbook. - Saint Petersburg: Publishing house «Press Law Center.» - 2003. - 305 p.*
8. *Bachilo I. L., Lopatin V. N., Fedotov M. A. Information Law: Textbook / Ed. acad. of the RAS B.N.Topornin. - Saint Petersburg: Publishing house «Press Law Center.» - 2001. - 789 p.*
9. *On information. Law of Ukraine from the 02.10.1992 p. №2657 - XII // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BD), 1992. - №48. - P. 650.*
10. *The Civil Code of Ukraine. - Law of 16.01.2003. №435 - IV // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BD), 2003. - №№ 40 - 44. - P. 356.*
11. *Yarochkin V. I. Information security. Textbook. - M. - 2000. - 215 p.*
12. *Brizhko V. M., Galchenko O. M., Tsymbaliuk V. S., Oriehov E. A., Chornobrov A. M. The Information Society. Definitions: human rights, information science, information, telecommunications, intellectual property, licensing, certification, business, market, law / ed. doctor of Law, Professor R.A.Kalyuzhyi, doctor of economic sciences, professor M.Y.Shveto. - Kyiv, «Integral», 2002. - 220 p.*
13. *Philosophical Dictionary / ed. I.T. Frolov. - Ed. 5th. - Moscow. - Politizdat. - 1986. - 590 p.*

Кохановська О. В. Інформаційно-правова основа громадянського суспільства.

Стаття присвячена проблемам інформаційно-правової основи громадянського суспільства. У ній доведено, що норми Цивільного кодексу України ефективно застосовуються вже сьогодні для захисту інтересів особистості, суспільства, держави від впливу «шкідливої, небезпечної, недоброякісної інформації», яким би не було легальне і доктринальне розуміння цих дефініцій. Як свідчення тому наводиться зміст норми ст. 293 ГК України «Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля», яку запропоновано розглядати як таку, що поширюється і на інформаційні відносини. У статті пропонується ввести і сформулювати хоча б у загальному вигляді в Цивільному кодексі України конкретну норму «Право на безпечну інформаційне середовище», якою передбачити таке право для кожної фізичної особи. Для українського законодавства характерно, що практично всі напрямки захисту інформаційних прав та інформаційних відносин пов'язані насамперед з нормами Цивільного кодексу України, які разом з нормами Конституції України є основою для побудови всього інформаційного законодавства. Широкий і різноманітний спектр способів захисту порушених інформаційних прав надає саме Цивільний кодекс, цивільне законодавство. А вибір для захисту цих прав норм інших галузей права, зокрема адміністративного та кримінального права, на сучасному етапі пояснюється ще низьким рівнем самосвідомості суспільства в інформаційній сфері та недостатнім рівнем розвитку самих

інформаційних відносин. Доведено, що демократизація і подальший розвиток громадянського суспільства, ринкових відносин, цивілізації в цілому, повинні істотно вплинути на вибір саме цивільно-правових способів захисту інформаційних прав та інформаційних відносин.

Ключові слова: інформаційна безпека, громадянське суспільство, інтерес, інформаційні відносини, способи захисту.

Кохановская Е. В. Информационно –правовая основа гражданского общества.

Статья посвящена проблемам информационно–правовой основе гражданского общества. В ней доказано, что нормы Гражданского кодекса Украины эффективно применяются уже сегодня для защиты интересов личности, общества, государства от воздействия «вредной, опасной, недоброкачественной информации», каким бы ни было легальное и доктринальное понимание этих дефиниций. Как свидетельство тому приводится содержание нормы ст. 293 ГК Украины «Право на безопасную для жизни и здоровья окружающую среду», которую предложено рассматривать как такую, что распространяется и на информационные отношения. В статье предлагается ввести и сформулировать хотя бы в общем виде в Гражданского кодекса Украины конкретную норму «Право на безопасную информационную среду», которой предусмотреть такое право для каждого физического лица. Для украинского законодательства характерно, что практически все направления защиты информационных прав и информационных отношений связаны прежде всего с нормами Гражданского кодекса Украины, которые вместе с нормами Конституции Украины являются основой для построения всего информационного законодательства. Широкий и разнообразный спектр способов защиты нарушенных информационных прав предоставляет именно Гражданский кодекс, гражданское законодательство. А выбор для защиты этих прав нормами других отраслей права, в частности административного и уголовного права, на современном этапе объясняется еще низким уровнем самосознания общества в информационной сфере и недостаточным уровнем развития самих информационных отношений. Доказано, что демократизация и дальнейшее развитие гражданского общества, рыночных отношений, цивилизации в целом, должны существенно повлиять на выбор именно гражданско-правовых способов защиты информационных прав и информационных отношений.

Ключевые слова: информационная безопасность, гражданское общество, интерес, информационные отношения, способы защиты.

Kokhanovska O.V. Information - legal basis for civil society.

The article is devoted to the problems of information - legal basis for civil society. The author argues convincingly that the provisions of the Civil Code of Ukraine are effectively used today for protecting the interests of individuals, the society and the state from the effects of the «harmful, dangerous, and low-quality information», despite the legal and doctrinal understanding of these definitions. As evidence for this issue can be used the content of the Art. 293 of the Civil Code of Ukraine «The right to

the safe and healthy environment for the life», which the author proposes to consider as one that applies to the information relations. The paper proposes to introduce and formulate in the Civil Code of Ukraine a specific rule «the right to secure information environment», which provides such a right for each individual. According to the author's arguments it is important for the Ukrainian legislation that almost all the areas of protection of information rights and information relationships are associated primarily with the provisions of the Civil Code of Ukraine, which together with the Constitution of Ukraine are the basis for all information legislation. A wide and varied range of ways for protecting the violated rights of information is provided by the Civil Code. A choice for the protection of these rights by norms of other branches of law, in particular administrative law and criminal law, can be explained by a low level of consciousness of the society in the field of information and insufficient level of development of the information relationships. E.Kokhanovska convincingly argues that democratization and the further development of civil society, market relations, and civilization as a whole, have a significant impact on the choice of civil legal ways for protecting information rights and information relationships.

Keywords: information security, civil society, interest, information relations, ways of protection.